

ƏTRAF MÜHİTİN HƏYAT KEYFİYYƏTİNƏ VƏ ÖMÜR UZUNLUĞUNA TƏSİRİ MÜASİR DÖVRÜMÜZÜN EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ KONTEKSTİNDƏ

Zenfira Qədimova

*AR ETN Akademik Abdulla Qarayev adına Fiziologiya İnstitutu, Bakı
zenfiragadimova.phd@gmail.com*

İnsanların fizioloji qocalaraq uzunömürlülük yaşına çatması irsi, ekoloji və sosial amillərdən ibarət olan multifaktor prosesdir. Uzunömürlülük fenomeninin kompleksli tədqiqi müxtəlif populyasiyalarda uzunömürlülük mexanizmində irsi və mühit komponentlərinin əhəmiyyətini müəyyən etməyə imkan verir. Orqanizmin qocalması prosesi canlı sistemlərin davamlılığının azalmasına, özünütənzimlənmənin pozulmasına gətirib çıxaran, ətraf mühitin daxili və xarici faktorları tərəfindən yaradılan çoxsəbəbli, eyni zamanda dağıdıcı prosesdir. Qocalma prosesi ömür uzunluğunun mahiyyətini müəyyənləşdirən amillərlə birbaşa bağlıdır. Ümumiyyətlə, uzunömürlülüyn səbəbləri kompleks amillərin təsirindən, sağlamlıq üçün əlverişli hesab olunan təmiz ekoloji mühitdən və xüsusilə insan orqanizminin fərdi xüsusiyyətlərindən asılıdır. Çoxsaylı tədqiqatlar sübut etmişdir ki, ətraf mühit və ekoloji amillərin təsiri insan ömrünün genetik potensial imkanlarını dəyişdirməyə qadirdir.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) qəbul etdiyi formula görə, insan orqanizminin fizioloji sağlamlıq vəziyyəti onun tam olaraq fiziki, psixoloji və sosial rifah vəziyyətidir; belə ki, insan sağlamlığı atmosfer havasının və içməli suyun tərkibindən, qida məhsullarının keyfiyyətindən və mövcud olduğu cəmiyyətin emosional vəziyyətindən mühüm dərəcədə asılıdır. Qeyd olunan bütün bu şərtlər təbii mühitin vəziyyəti ilə birbaşa əlaqəlidir. Çıxırılmış havanın udulması, pestisidlərlə çirklənmiş keyfiyyətsiz içməli suyun, ağır metal duzlarının, eləcə də geni dəyişdirilmiş qida məhsullarının istifadəsi insan orqanizminə zərərli təsir göstərir, müxtəlif xəstəliklərin yaranmasına və zəhərlənmələrə səbəb olur. Torpaqların münbitliyinin azalması, səhrələşmə, bitki və heyvanların tələf olması, havanın və suyun keyfiyyətinin pisləşməsi insanların sağlamlığının pisləşməsinə, orta ömür uzunluğunun azalmasına səbəb olur.

Havanın çirklənməsi tənəffüs sistemi, qan dövranı, ürək-damar və həzm sisteminə yaranan müxtəlif tipli xəstəliklərə səbəb olur ki, bu da insan genotipinə təsir edən mutasiyaların orqanizmdə toplanmasının ən mühüm səbəblərindən biridir.

Orqanizmin fizioloji funksiyalarının pozulması fonunda yaranmış bir çox xəstəliklər radiasiya və ətraf mühitin digər çirkləndiricilərinin zərərli təsirləri ilə əlaqələndirilir. Ümumilikdə isə ekologiya insan sağlamlığına təsiri bütün təsir edən amillərin cəminin yalnız 25-50% -ni təşkil etdiyi müəyyənləşdirilmişdir.

Ekoloji problemlərə insan sağlamlığına təsir edən amil kimi baxdıqda, onun təsir dərəcəsini qiymətləndirərkən ətraf mühitin çirklənməsinin miqyasını nəzərə almaq vacibdir: ətraf mühitin global çirklənməsi bütün bəşər cəmiyyəti üçün fəlakətdir, lakin bir fərd üçün xüsusi təhlükə yaratmır; regional ətraf mühitin çirklənməsi bölgənin sakinləri üçün bir fəlakətdir, lakin əksər hallarda bu, müəyyən bir insanın sağlamlığı üçün çox təhlükəli deyil; ətraf mühitin yerli çirklənməsi isə həm bütövlükdə konkret şəhər/rayon/kənd əhalisinin sağlamlığı, həm də bu ərazinin hər bir fərdi sakini üçün ciddi təhlükə yaradır.

Ətraf mühitin, ekologiya antropogen çirklənməsi və sürətli iqlim dəyişikliyi problemi tam olaraq 20-ci əsrdən sonra yaranmışdır. İnsanlar gündəlik məişətdə istifadə etdikləri metalların sayını xeyli genişləndirmişlər. Bununla da nəinki təbiətə məlum olmayan, həm də biosferdəki orqanizmlər üçün zərərli xüsusiyyətlərə malik olan sintetik liflər, plastiklər və digər maddələr istehsal edilməyə başlandı. Bu maddələr (sayı

və çeşidi durmadan artan) istifadə edildikdən sonra təbii dövriyyəyə daxil olmur. Sənaye tullantıları Yer kürəsinin litosfer, hidrosfer, atmosfer və biosfer təbəqəsini getdikcə daha çox çirkləndirir. Biosferin uyğunlaşma mexanizmləri onun normal fəaliyyətinə zərərli olan maddələrin artan miqdarını zərərsizləşdirməyin öhdəsindən gələ bilmir. Eyni zamanda, təbii ekosistemlər zülmə məruz qalır və dağılmağa başlayır.

Xəstəliklərin təxminən 85%-i sudan qaynaqlanır və ötürülür. Tərkibində ağır metalların müxtəlif zəhərli birləşmələri, zərərli üzvi maddələr və bakteriyalar olan aşağı keyfiyyətli içməli su bir çox xəstəliklərin səbəbidir. Suyun duzlarla doyması nə qədər yüksəkdirsə, ateroskleroz, insult və infarkt riski bir o qədər yüksəkdir.

Torpağın çirklənməsi də insan sağlamlığı üçün böyük təhlükə yaradan səbəblərdəndir. Çirkləndiricilər arasında ilk növbədə sənaye və məişət tullantılarından çıxan zəhərli ağır metallar, radioaktiv maddələr, herbisidlər, insektisidlər, pestisidlər və s. vardır. Orqanizmin çirklənməyə qarşı reaksiyası fərdi xüsusiyyətlərdən asılıdır: yaş, cins, sağlamlıq durumu və sair. Bir qayda olaraq, uşaqlar, qocalar və immun sistemi zəif olan şəxslər daha həssas olur və belə təsirlərə asanlıqla məruz qalırlar.

Böyük konsentrasiyalı zəhərli maddələrin insan orqanizminə daxil olması beynin mühüm funksiyalarının pozulmasına, kəskin zəhərlənməyə və hətta ölümə səbəb ola bilər. Buna görə də ətraf mühitin keyfiyyəti və əhəlinin sağlamlığı məsələsi ekoloji təhlükəsizliyin diqqət mərkəzində olmalıdır.

Əhəlinin sağlamlığının global miqyasda yaxşılaşdırılması dövlət və yerli səviyyədə ciddi dəstəyi olan milli sağlamlıq proqramları yaratmadan, təbii mühitin epidemioloji nəzarəti sahəsində sıx əməkdaşlıq etmədən mümkün deyil. Müasir tibb müxtəlif xəstəliklərin qarşısının alınması, onların diaqnostikası və müalicəsi üçün böyük potensiala malikdir. Lakin səhiyyənin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində birgə layihələr təşkil olunmalı və icra edilməlidir.

Bu problemlərin öhdəsindən gəlmək, insanların sağlamlığını qorumaq və təbiəti qorumaq üçün ilk növbədə məsuliyyətli ekoloji hüquq normalarını və ekoloji siyasət proqramını tərtib etmək lazımdır. Bununla yanaşı, cəmiyyətin qarşısında ekoloji etikanın, psixologiyanın və ekoloji elmi şüurun dominant elementləri kimi ictimai şüurda ekoloji təhsil və tərbiyə, ekoloji maarifləndirmə tədbirlərinin komponentlərini kompleks formada özündə birləşdirən əhəlinin ekoloji şüurunun formalaşdırılması kimi daha bir mühüm vəzifə durur.

Bəşəriyyətin gələcəyi, insanların sağlam yaşayaraq və fizioloji qocalaraq uzunömürlülük yaşına çatması təmiz havadan, keyfiyyətli sudan, yaşıllıq zolaqlarının bol olmasından, bir sözlə təmiz və sağlam ekoloji mühitdən asılıdır. Yalnız təbiətə düzgün münasibət gələcək nəsillərin sağlam və uzunömürlü olmasına imkan verəcək.